Teklifte akıl ve zekâ

İzmir/Seferihisar'dan Halil Çadır: "Dinde teklif bakımından akıl ve zekânın ne farkı vardır? Akıllı olmak veya olmamanın teklifi etkilediğinde şüphe yok. Zekî olmak veya olmamak da dinde teklifi etkiler mi?"

Akıl; sözlükte, iyiyi kötüden, faydayı zarardan, menfaati mazarrattan ayırt edebilme kuvveti, temyiz gücü, düşünce, anlayış, kavrayış, seziş yeteneği, bilme gücü, bilinç, idrâk kâbiliyeti, fehim, zekâ, hâfıza kuvveti, görüş, rey ve tefekkür yeteneği mânâlarındadır. Akılsızlık ise bu kâbiliyetlerin bulunmaması, bu yeteneklerden mahrum olunması ve bu kuvvetlerin yokluğu halidir ki, ergenlik çağındaki bir kişi için bu gücün yokluğu veya aşırı zaafiyeti teklifin vâki olmaması için, yani kişinin Allah katında sorumlu tutulmaması için, yani mükellef sayılmaması için yeterlidir.

Akıl ya doğuştan yetersizdir, ya da sonradan vâki olan bir hastalık veya travma gibi müessif bir kazâ nedeniyle zaafiyet içinde olabilir. Hangi nedenle olursa olsun, aklın zaafiyeti, yetersizliği, fıkdânı, olmayışı dinde teklifin olmaması için yeterli sebeptir.

Her iki halde de, akıl başa gelinceye kadar veya iyiyi kötüden ayırt edinceye kadar mükellefiyet söz konusu olmaz. Meselâ uzun süren baygınlık veya koma halleri, rahatsızlık süresince mükellefiyeti düşürür. Nitekim Peygamber Efendimiz (asm): "Şu üç sınıftan kalem (hüküm-sorumluluk) kaldırılmıştır: 1-Uyanıncaya kadar uyuyandan, 2-Delikanlı oluncaya kadar çocuktan, 3-Akıllanıncaya kadar ma'tuhtan (deliden veya her hangi bir nedenle aklî melekesini kaybedenden)." (1) buyurmuştur. Kur'ân da, herkese sorumluluğun ve teklifin gücünün yettiği kadar yüklendiğini kaydeder. (2)

Akıl mahrûmiyetinin aksine olarak, aklın ileri derecede işlerliğine ve aktivitesine, kuvvetli hâfıza gücüne ve güçlü muhâkeme kabiliyetine de "zekâ veya dehâ" denmiştir. "Zekî insan" dendiğinde iyi düşünen, aklını iyi çalıştıran, aklı kuvvetli olan, derinliğine akıl erdiren, basîret ve ferâset sahibi, düşünceli, ince kavrayışlı, idrâkli ve sağlıklı muhâkeme gücüne sahip kimseler kast edilir.

Peygamber Efendimiz (asm) akıllı kimseyi şöyle tanımlar: “Akıllı kimse, nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kimse ise, nefsini hevâsına tâbi kılan ve Allah’tan bâtıl şeyler talep edendir. (Olmayacak şeyler isteyendir.)” (3)

Akıl erdirmemizi, iyi düşünmemizi ve akıllı olmamızı Kur’ân da ister. Âyetleri inceleyelim:

*”Ey insanoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. Bu doğru yoldur, diye bildirmedim mi? And olsun ki o (şeytan) sizden nice nesilleri saptırmıştı. Akıl etmez miydiniz?” (4)

*”Sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra kan pıhtısından yaratan; sonra ergenlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya çıkaran O’dur. Kiminiz daha önce öldürülür. Kiminiz de, belirtilmiş bir süreye ulaşırsınız. Umulur ki akıl edersiniz.” (5)

*”Allah’ın, yer yüzünü ölümünden sonra dirilttiğini bilin. Size, akıl erdiresiniz diye açık açık deliller anlattık.” (6)

Dimağda mertebeler bulunduğunu beyan eden Bedîüzzaman Hazretleri, bu mertebelerin hükümlerinin de muhtelif olduğunu kaydeder. (7) Mükellef olmak için aklın, yani iyiyi kötüden ayırt edebilme gücünün olması yeterlidir. Fakat hiç şüphesiz mükellefiyet “sınırı” akıldaki “kuvvet” durumuna göre değişiklik arz eder. Meselâ her akıllı ve bâliğ Müslüman’a namaz farz; fakat zekâtın da farz olması için mâlî güç gereklidir. Başka bir ifâdeyle, âkıl bâliğ, fakat fakir bir Müslüman için, namaz hususunda “mükellef”, zekât veya hac hususunda “mükellef değil” denmekte; yeterli derecede mâlî güce sahip olduğunda ise, zekât veya hac için de mükellef olduğuna hükmedilmektedir. Akıl ve ileri akıl arasında da mükellefiyet farkının olması Cenâb-ı Hakk’ın, “Biz kişiye ancak gücünün yettiği kadar yükleriz.” (8) âyetinin gereğidir.

Allah’ın adâletinde “güç yetirildiği kadar” teklif vardır. Normal akıl ile ileri akıl arasında namaz ve oruç gibi temel yükümlülüklerde fark olmasa da; her birisini Cenâb-ı Hakk’ın “aklının bastığı kadar” sorumlu tuttuğu açıktır. Temel ibâdetlerden sonra herkes akıl erdirdiği kadar sorumludur, yükümlüdür, mükelleftir. Allah kalbe ve niyete nazar eder. Meselâ yolda gördüğü her hangi bir engelin başka birisine zarar vereceğini—her nasılsa—akıl edemeyen bir Müslüman, bu davranışında eğer niyeti sahih, kalbi sâfî ve art niyet taşımıyor ise muâfiyete uğrayabilir. Ama bunu akıl ettiği halde yolda bırakan birisi, aklının gereği ile amel etmediği için mes’ûldür ve sorumludur.

Dipnotlar:

(1) Tirmizî, Hudud, 1;
(2) Bakara Sûresi, 2/286;
(3) Riyâzü’s-Sâlihîn, 66;
(4) Yâsîn Sûresi, 36/60, 61, 62;
(5) Mü’min Sûresi, 40/67;
(6) Hadîd Sûresi, 57/17;
(7) Sözler, s.647;
(8) En’âm Sûresi, 6/152; A’râf Sûresi, 7/42; Mü’minûn Sûresi, 23/62.